

نگاهی به دیباچه چند دست‌نویس پهلوی

K20, K35, TD2, D7, J5, TD28, MU2, T65a

مینا کامبین

این مقاله در پی پاسخ دادن به این پرسش است که: آیا در نگارش دیباچه‌های متون پهلوی می‌توان الگو و آیینی سراغ کرد؟ و بر این اساس آیا می‌توان گفت دبیران ایرانی اسلوب ویژه‌ای را مراعات می‌کرده‌اند؟

رسالات است. آغاز رسالات می‌تواند بیانگر فرهنگ و اندیشه و ایدئولوژی غالب در دوران کتابت آنها باشد. هر چند دیباچه‌های دست‌نویس‌های پهلوی با جملات و کلماتی متنوع نگاشته شده، به نظر می‌رسد می‌توان اسلوبی واحد را در همه آنها دنبال کرد. مقاله حاضر دست‌نویس‌های پهلوی را از لحاظ نشر دیباچه نسخه و تأثیرات و تأثراتی که میان آنها و نسخه‌های خطی فارسی پس از اسلام بوده است، مورد بررسی قرار می‌دهد.

دیباچه در دست‌نویس‌های پهلوی

متون پهلوی مضامین متنوعی چون اخلاق، قانون، فقه، عقاید و ادب را در بر می‌گیرند. در دست‌نویسی از آغاز سده پانزدهم و یا نیمه دوم سده چهاردهم میلادی که به نام K20 شناخته می‌شود و شامل بیست رساله مختلف است، به متنی از بندهشن هندی برمی‌خوریم که در آغاز آن عبارت کوتاه و ساده «به نام

از نوشته‌های ایران باستان تنها چند کتیبه به یادگار مانده است و نسخه‌های خطی‌ای که به خط و زبان اوستایی و پهلوی داریم، همگی در دوره اسلامی از روی متون دوره ساسانی رونویسی — و بعضاً بازنویسی — شده‌اند. در دوره اسلامی همچنین بسیاری از متون علمی و ادبی ساسانی به زبان عربی و سپس فارسی ترجمه شده است. رفته رفته سنت کتابت، چه به زبان فارسی و عربی و چه به زبان پهلوی و اوستایی، به هنری بدل شد که از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد و به تدریج مفاهیم و اصطلاحات جدیدی در این حوزه پدید آمد چون: ترقیمه‌نویسی و ظهریه‌نویسی، حاشیه‌نویسی، آغاز، انجام^۱ و... که بعضی از آنها با گذشت زمان دچار دگرگونی‌هایی شده و برخی دیگر تا دوران اخیر پاییده‌اند.

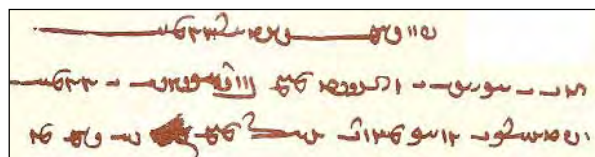
یکی از زمینه‌های مهم در مطالعه شیوه‌های کتابت دست‌نویس‌های پهلوی، بررسی چگونگی نگارش دیباچه

۱. برای مصطلحات نسخه‌شناسی: مایل هروی، ۱۳۶۹: ۱۱۹-۱۳۲

دادار اورمزد» به خط و زبان پهلوی آمده است.

آوانویسی:

šnāyišn dādār ohrmazd ī weh abzōnīg
abzāyēnīdārī rāyōmandī xwarrahōmand [ud]
amahraspandān. āfrīnišnīh ī abēzag ī weh dēn ī
māzdēs. tan drustīh ...

آوانویسی:

pad nām ī dādār ohrmazd
[az] zand āgāhī nazdist abar bundahišnīh ī
ohrmazd ud petyārag[īh] ī gannāg mēnōg, pas
abar čiyōnīh dām, az ...

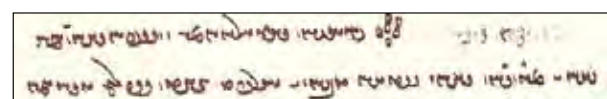
ترجمه:

ترجمه:
ستایش دادار اورمزد افزون بخش نیکی، افزایشده، توانگر، فره‌مند
امشاسپندان. آفرین ویژه بر دین وه مزدیسنان. تندرستی...
دست‌نویس K35 که طبق عقیده وست سال کتابت آن ۹۴۱
یزدگردی (۱۵۷۲ م) است، مجموعه‌ای است شامل پنج متن
مختلف. در متن گزیده‌های زادسپرم دیباچه چنین آمده است:

به نام دادار اورمزد

از زند آگاهی نخست درباره آغاز آفرینش اورمزد و پتیارگی
گناگ مینو، پس درباره چگونگی آفریدگان، از...

در همین دست‌نویس به مواردی برمی‌خوریم که رساله نه با
نام خدا بلکه تنها با معرفی موضوع متن آغاز شده؛ مانند رساله
ماتیکان یوشت‌فریان و اندرز اوشتنر دانا. در اینجا دیباچه رساله
ماتیکان یوشت‌فریان به عنوان نمونه آورده می‌شود:

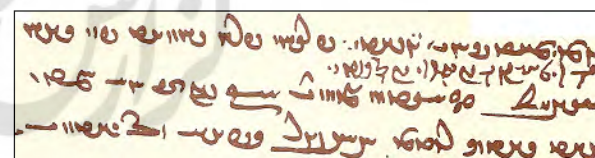

آوانویسی:

šnāyišn dādār ohrmazd ud wispān yazdān ,
hamāg yazdān ī mēnōgān ud yazdān ī gētīgān.
gōwišn ī hērbed zādisparam juwān jaman...

ترجمه:

ترجمه:
سپاس دادار اورمزد و همه ایزدان، همه ایزدان مینوی و ایزدان
گیتیگ. گفتار هیربد زادسپرم جوان جمان...
در متن دادستان دینیک از همین دست‌نویس، دیباچه با
چنین مضمونی آمده است:

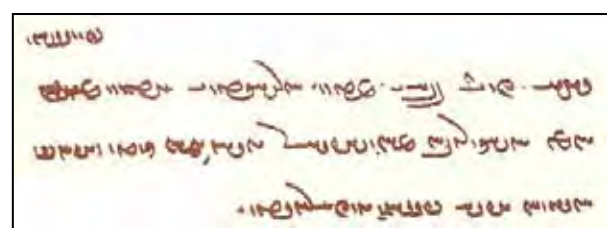
آوانویسی:

ēn mādīgān ī yōšt fryān farrox bawād pad
yazdān ayārīh. Ēdōn gōwēnd kū andar zamān
ka axt ī jādūg abāg haft bēwar spāh ō sahr ī ...

ترجمه:

این ماتیکان یوشت‌فریان فرخ باد — به یاری یزدان. ایدون
گویند که اندر آن زمان که اخت جادو با هفت بیور (هفتاد
هزار) سپاه به شهر...

متن دیباچه در زند بهمن یسن از همین مجموعه، بدین
صورت می‌باشد:

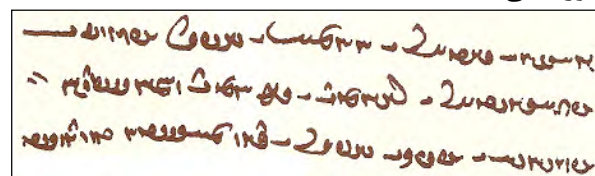

آوانویسی:

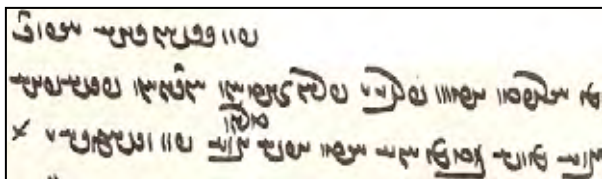
pursišnīhā čand dar ī mihr-xwaršēd ādur-māhān
az anōšag ruwān manūščihr juwān jamān kard
abārīg hudēnān u-š passox gōwizār ...

ترجمه:

پرسش‌هایی چند مهر خورشید آذرباد و دیگر بهدینان از
انوشه‌روان منوچهر جوان جمان کرد و او پاسخ به تفصیل [داد]...

که دیباچه رساله روایت آذر فرنبغ فرخزادان برای نمونه می آید:

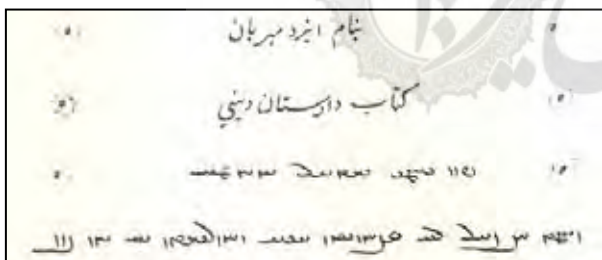

آوانویسی:

pursišnīhā ēd čand az hērbēd ādur-farnbay ī
farrozzādān hūdēnān pēšōbāy. mard kē-š duxt
ēd ast u-š dō mard pad zanīh ī...

ترجمه:

یک چند پرسشی از هیربد آذر فرنبغ فرخزادان، پیشوای
به‌دینان. مردی که او را یک دختر است و دو مرد به زنی...
در بخش‌هایی از روایات پهلوی و دادستان دینیک که در
دست‌نویس مجموعه d7 قرار دارد و تاریخ آن مربوط به ۱۲۳۶
یزدگردی (۱۸۶۷ م) است، دیباچه با عبارت «به نام ایزد
مهربان» به خط فارسی شروع شده، به دنبال آن نام کتاب به
فارسی آورده شده و پس از آن عبارت «به نام دادار اورمزد» به
خط و زبان پهلوی قرار گرفته و سپس متن اصلی آغاز می‌شود.

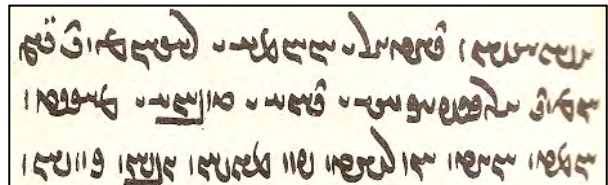
آوانویسی:

pad nām ī dādār ohrmazd
ka se bār nē yazēd ud xwaršēd u-š ēw ān bun ...

ترجمه:

به نام دادار اورمزد. وقتی که سه بار یزش نکند و خورشید آن
یک بنش...
در دست‌نویس J5 که شامل کتاب‌های پنجم تا نهم دینکرد و
مربوط به سال ۱۲۳۴ یزدگردی (۱۸۶۵ م) است، نثر دیباچه‌ها
نسبتاً متنوع هستند.
در کتاب پنجم دینکرد در این مجموعه ابتدا عبارت «به نام

دست‌نویس دیگری که تحت عنوان TD2 شناخته می‌شود
و مربوط به سال ۹۷۸ یزدگردی (۱۶۲۹ م) و به خط فریدون
مرزبان می‌باشد، متن بندهشن ایرانی با مدح دادار اورمزد آغاز
شده است:

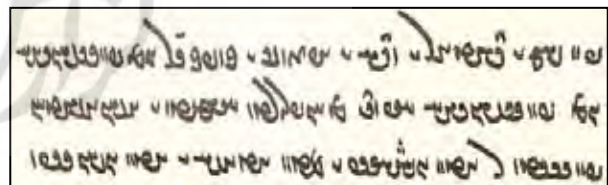

آوانویسی:

šnāyišn dādār ohrmazd ī rāyōmand ī
xwarrahōmand ī harwisp-āgāh ī dānā[g]
tuwānā[g] ī mahist humat hūxt huwaršt pad
menišn ud gōwišn ud kunišn ...

ترجمه:

سپاس [بر] دادار اورمزد رایومند، فره‌مند، همه آگاه، دانا، توانا،
[دارای] برترین اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک...
و نیز دیباچه در متن روایات امید اشاوہیشتان از همین
مجموعه چنین متنی دارد:

آوانویسی:

pad nām ī dādār ī weh ī abzōnīg ī kirkakkar.
ēn pursišnīhā-ē čand az hūfraward hēmīt-ī
ašawahištān pursēd man ādur gušnasp-ī mihr
ātaxš-ī ādur gušnasp...

ترجمه:

به نام دادار به‌بخش نیکوکار. این چند پرسش از روحانی
آمرزیده، امید اشاوہیشتان، توسط من، آتور گشنسپ
مهرآتخش آتور گشنسپ، پرسیده شد...
در این دست‌نویس رسالتی چون روایت آذر فرنبغ فرخزادان،
روایت فرنبغ سروش بهرام، سی پرسش از موبدان موبد و
پرسش‌نیه‌بدون نام خدا و تنها با معرفی رساله آغاز شده است

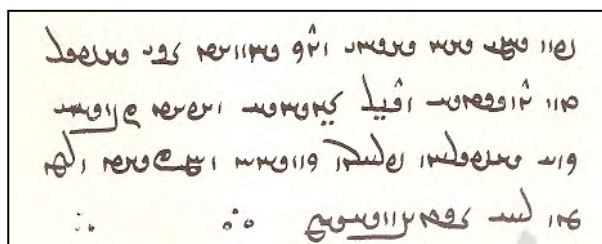

ترجمه:

ستایش دادار اورمزد و نیز بر برتری دین مزدیسنان و پوریوتکیشان ایزد کردار. ششم درباره برترداشتن [امور] دینی [که] از [زمان] پوریوتکیشان کرده شد...

در سایر رسالات این مجموعه به انشایی شبیه به آنچه در بالا آمد برمی‌خوریم.

در دست‌نویس TD28 که متعلق به کتابخانه شادروان بهرام گور انکلساریا، به متن ناقصی از شایست نشایست برمی‌خوریم که در دیباچه آن دعایی هست در حق کسانی که متن خطاب به ایشان نوشته شده است:

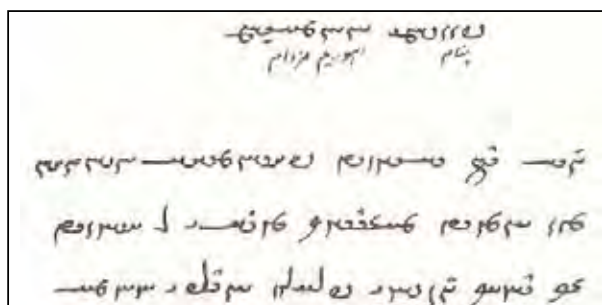
آوانویسی:

pad nām ī yazdān [ud] jahišn ī nēk bawād ān ī weh tan-drōstī ud dagr-zīwišnīh ud ābād-xīrīh har wehān ud frārōn-kunišnān nāmčīšt ōy kē rāy nibēštīhēm...

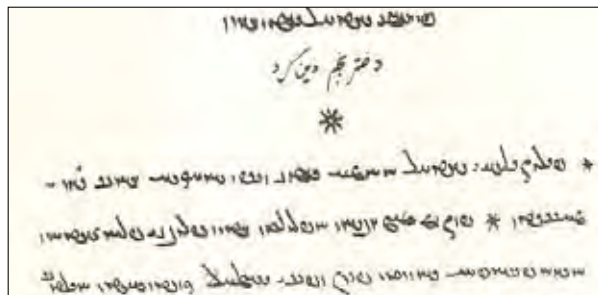
ترجمه:

به نام یزدان، و فال نیک باد تندرستی و دیر زیوشنی و آبادخیری (دارایی آباد) [برای] همه نیکان و نیک‌کرداران و به‌ویژه آن‌کس که برای او می‌نویسم...

در دست‌نویس MU2 که متعلق به کتابخانه مؤسسه شرقی کاما و شامل سیزده متن گوناگون پهلوی است، اندرزی به نام اندرز دانانیان به مزدیسنان موجود است که چنین دیباچه‌ای دارد:

دادار دستگیر» را می‌بینیم و پس از آن «دفتر پنجم دینکرد» به فارسی و سپس عبارتی در مدح اورمزد و فره‌دین مزدیسنا.

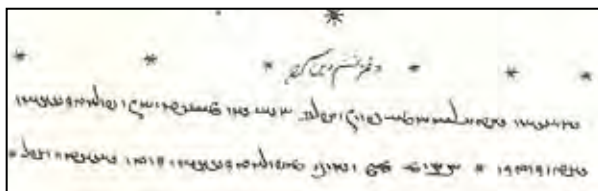
آوانویسی:

pad nām ī dādār dastgīr
pērōzgarīh dādār ohrmazd [ud] xwarrah ī wisp-
dānāgīh axwīg dēn mazdēsñ. panjom abar
gōwišn ī hu-fraward ādurfarrobay ī farroxzādān
ī hu-dēnān pēšōbāy būd pad-iz nībēg ī Simrā xw
ānīhēd...

ترجمه:

به نام دادار دستگیر. پیروزی [از آن] آفریدگار اورمزد و فره‌دین مزدیسناست که دربردارنده همه دانایی‌های وابسته به هستی است. [کتاب] پنجم [دینکرد] درباره گفتار شادروان آذرفرنبغ فرخزادان است که پیشوای بهدینان [=زرتشتیان] بود در کتابی که سمرا خوانده می‌شود...

در کتاب ششم دینکرد از همین مجموعه، دیباچه با عبارت «دفتر ششم دینکرد» به فارسی شروع شده و پس از آن عبارتی در ستایش دادار اورمزد و دین مزدیسنان و پوریوتکیشان آمده است.

آوانویسی:

šnāyišn dādār ohrmazd pad-iz abarīgānīh ī dēn [ī]
māzdēsñān-iz ud pōryōtkēšān yazd kardag. šašom
abar dēn-ē az pōryōtkēšān kard dāštan abar...

نتیجه‌گیری

از بررسی دست‌نوشته‌های فوق به نتایج زیر می‌رسیم:
۱. آغاز کردن نوشته با یکی از نام‌های خدا مانند ایزد یا اورمزد، در این دست‌نویس‌ها — هر چند نثرشان متنوع — معمول بوده است.

۲. فارسی‌نویسی در رسالات متأخر پدیدار می‌شود و در رسالات متقدم، تقریباً به چشم نمی‌آید؛ پس می‌توان نتیجه گرفت که متن دیباچه‌ها با گذشت زمان تأثیر بیشتری از نثر فارسی پذیرفته است و کاربرد عباراتی چون «به نام ایزد بخشاینده مهربان» معمول شده است.

۳. در متون متقدم به لغات یا عباراتی برمی‌خوریم که در متون متأخر کمتر به کار رفته‌اند؛ از جمله: *šnāyišn* به معنی ستایش، *pērōzgarīh* به معنی پیروزی و نیز عباراتی چون: ایزدان مینوی و ایزدان گیتی، اورمزد رایومند فره‌مند و یادکرد برتری دین مزدیسنان.

۴. با گذشت زمان متن دیباچه کوتاه‌تر و مختصرتر شده؛ در حالی که در دوران متقدم نثر آن پیچیده‌تر و مفصل‌تر و واژگان آن ادبی‌تر است.

۵. در همه‌جا برای ذکر نام خدا، کلمات ایزد یا دادار اورمزد به کار رفته است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که کلمه «خدا» در این معنی در گنجینه لغات زرتشتیان آن دوره وجود نداشته است.
۶. در مواردی، چنانچه ضروری به نظر نمی‌رسیده، از ذکر نام خدا صرف نظر می‌شده است.

منابع:

- تفضلی، احمد، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، چاپ سوم، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۷۸.
- مایل هروی، نجیب، نقد و تصحیح متون، چاپ اول، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.
- نوایی، ماهیار، گنجینه دست‌نویس‌های پهلوی و پژوهش‌های ایرانی، جلد ۱ الی ۵۷، شیراز: انتشارات مؤسسه آسیایی دانشگاه شیراز، ۲۵۳۵.
- هاشمی میناباد، حسن، واژه نامه نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی، تهران: مؤسسه نشر فهرستگان، ۱۳۷۹.

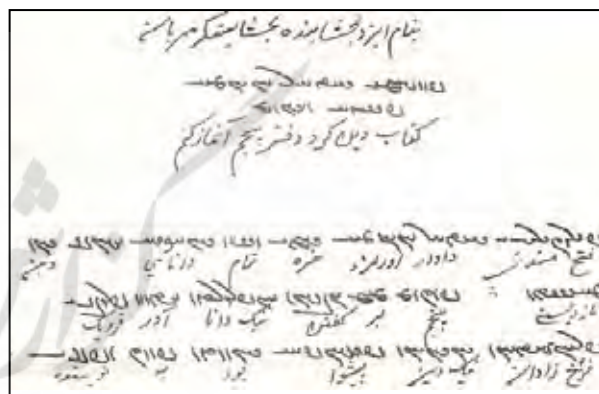
آوانویسی:

pad nām ī ohrmazdām
gōš andar dārēd pahlomīhā, mardōmān kē
hēd māzdēsñān [ī] kišwar ašñawēd ān ī dānāg
gōwišn ī frārōn handarz ī ohrmazd...

ترجمه:

به نام اورمزد. گوش اندر دارید به بهترین وجه، مردمانی که مزدیسن کشور هستید! بشنوید آن سخن دانای فرارون اندرز اورمزد...

دست‌نویس T65a که تاریخ کتابت آن ۱۲۲۴ یزدگردی (۱۸۵۵ م) و متعلق به کتابخانه دستور مهرجی‌رانا در نوساری است، حاوی متنی است از کتاب پنجم دینکرد با دیباچه‌ای اینچنین است:

آوانویسی:

pad nām ī dādār ohrmazd padisār kunēm
pērōzgarīh ī dādār ohrmazd [ud] xwarrah ī
wisp-dānāgīh axwīg dēn māzdēsñ. Panjom abar
gōwišn ī hu-fraward ādur-farrobay ī farroxzādān
[ī] hudēnān pēšōbāy būd pad-iz nībēg ...

ترجمه:

به نام دادار اورمزد. آغاز کنم. پیروزی از آن دادار اورمزد و فره دین مزدیسن است که دربردارنده همه دانایی‌های وابسته به هستی است. [کتاب] پنجم [دینکرد] درباره گفتار شادروان آذرفرنبغ فرخزادان است که پیشوای به دینان بود در کتابی نیز...